

PAS SULMIT TERRORIST, ÇFARË E PRET EKONOMINË...?

*Fatos Ibrahimi**

Fjalë kyçe

- Terrorizëm - 11 shtatori - Ekonomia amerikane - Recesion -

Është ende shpejt për të bërë parashikime të sakta lidhur me ndikimet që do të ketë në ekonominë amerikane dhe atë globale ngjarja më e rëndë që i ka ndodhur SHBA që nga koha e Luftës së Dytë Botërore, kur u godit baza ushtarako-detare e Perl Harbour-it në Oqeanin Paqësor. Kjo për faktin se, pas reagimit të parë, nuk dihet se për sa kohë do të vazhdojnë të reagojnë tregjet financiare, konsumatori, bizneset dhe më e rëndësishmja, me çfarë intensiteti do t'i përgjigjen SHBA këtij akti terrorist (i cili, sipas deklaratës së Presidentit Bush, është konsideruar i barabartë me shpalljen e luftës kundër SHBA.) dhe të gjitha shtetet e tjera, që janë bashkuar dhe kanë mbështetur Shtetin Amerikan në luftën kundër terrorizmit.

Kjo luftë e cila tashmë ka filluar, sipas deklaratave të ndryshme do të jetë e gjatë, e vështirë dhe jo sipas skenarëve tradicionalë të luftërave të zhvilluara deri sot.

Vështirësia e parashikimit qëndron edhe në faktin se rasti është i paprecedent dhe jashtë çdo parashikimi, për pasojat që solli në humbjen e jetëve njerëzore. Por, komentet dhe analizat nuk kanë munguar. Ato janë të shumta dhe bëhen nga institucione prestigjioze, institute kërkimore, universitete, banka qendrore etj. dhe, pavarësisht nga pikëpyetjet e shumta që shtrohen

për të ardhmen lidhur me rrjedhat që do të ndjekë ekonomia amerikane dhe ajo botërore, për të bërë një parashikim, duhet të merren në konsideratë disa faktorë:

Së pari: cila ishte gjendja e ekonomisë amerikane dhe e asaj botërore në prag të sulmit terrorist kundër dy simboleve të kapitalizmit amerikan: simbolit ekonomik, Qendrës Botërore të Tregtisë dhe simbolit ushtarak: Godinës së Pentagonit?

Së dyti: cili është reagimi i menjëhershëm i tregjeve financiare pas ngjarjes, përkatësisht:

- tregut të kapitaleve;
- tregut të parasë;
- tregut të këmbimeve valutore;
- tregut të punës;
- si dhe reagimi i konsumatorit dhe i bizneseve.

Dhe së treti: cili do të jetë intensiteti, kohëzgjatja dhe përmasat që do të marrë konflikti, që tashmë ka filluar midis SHBA dhe të gjitha shteteve të tjera që e mbështetin dhe terrorizmit ndërkombëtar simbol i të cilit sot është bërë Bin Laden.

Por, përpara se t'u japim përgjigje pyetjeve që shtruan më sipër, është e nevojshme të mbahen parasysh tri gjëra:

- a. Që nga momenti i sulmit terrorist, parashikimet ekonomike për të ardhmen do të kenë shumë vështirësi pasi është rritur shumë pasiguria, paqëndrueshmëria; konsumatori ka pësuar një *shock* psikologjik, i cili patjetër do të reflektohet në parashikimet për të ardhmen, gjë që e bën atë më të vështirë se në kushte normale. Duke marrë parasysh që në Qendrën Botërore të Tregtisë zhvillonin aktivitetin e tyre mjaft shoqëri financiare, analistë të tregjeve, shoqëri dealerash dhe brokeresh, një pjesë e të cilëve nuk jetojnë më dhe një pjesë e të cilëve e kanë përjetuar terrorin e asaj ngjarjeje të tmerrshme, i jep procesit të vlerësimit edhe një dimension personal.
- b. Është e rëndësishme të ndahen dhe të dallohen pasojat

afatshkurtra dhe pasojat afatgjata të kësaj ngjarjeje. Pasojat e menjëhershme dihet që ishin negative nga ana e konsumatorit, tregjeve dhe bizneseve, por duhet të priten pasojat afatmesme, të cilat mund të shërbejnë si bazë më e mirë edhe për parashikimet në të ardhmen.

- c. Edhe sipas prononcimit të disa personaliteteve botërore në fushën e financës si Drejtori i FMN-së Kohler, Greenspan etj., në periudha afatgjata ndikimet do të jenë relativisht më të vogla.

Pra, në parashikimet afatgjata do të ndikojnë faktorë më themelorë, që përcaktojnë zhvillimin ekonomik si produktiviteti, pozicionet fiskale të një vendi, gjendja e bilancit të pagesave që reflekton edhe llogarinë korente edhe llogarinë e kapitalit, inflacioni, regjimet valutore etj..

Duhet thënë se ekonomia amerikane kishte dhënë shenjat e një rënieje të ritmeve të rritjes ekonomike, duke filluar që nga fundi i vitit të kaluar prandaj edhe u reaguua nëpërmjet lehtësimit të politikës monetare, nëpërmjet uljes së vazhdueshme të normave të interesit (*fed fund rates*), prej 6 për qind deri në 3 për qind, që është aktualisht. Pas një lulëzimi gati 10 - vjeçar me rritje ekonomike të fortë, inflacion të ulët, një monedhë stabël dhe në rritje, çka reflektonte produktivitetin e ekonomisë më të madhe në botë, si dhe një normë papunësie në kufijtë natyrorë të saj shumë më poshtë se pjesët e tjera të botës, ekonomia amerikane filloi të japë shenjat e hyrjes në një cikël tkurrjeje të biznesit të përgjithshëm.

Parashikimet në fund të gjashtëmujorit të parë, nuk ishin optimiste për ekonominë botërore. Treguesit flisnin qartë për një ngadalësim të rritjes ekonomike në SHBA, Japoni, si dhe në ekonominë evropiane.

Parashikimet e fundit para sulmit terrorist bënin fjalë për një rritje ekonomike të PBB-së në SHBA jo më shumë se 1,5 për qind, për rënie të prodhimit industrial në nivelin 4,8 për qind si dhe rënie të prodhimit në teknologjitë e larta 7,2 për qind, në krahasim me një vit më parë.

Por, ndërsa gjatë vitit kishim rënie të prodhimit industrial, të aktivitetit të biznesit dhe të treguesit të investimit të bizneseve, ishin shpenzimet e konsumatorit një tregues shumë i afërt me treguesin e besimit të konsumatorit, që e mbanin ekonominë amerikane akoma pezull për ta shmangur nga recesioni. Por, sondazhi i publikuar nga Universiteti i Miçiganit, në datën 13 shtator dhe që përfshinte periudhën deri në datë 10 shtator, një ditë para sulmit, tregonte për një rënie drastike të besimit të konsumatorit. Duke u nisur nga fakti që shpenzimet e konsumit përbëjnë dhe shtyllën kurrizore të ekonomisë amerikane, duke kapur rreth 2/3 e PBB-së, mund të imagjinohet edhe ndikimi negativ që do të ketë ky tregues në rritjen ekonomike. Por, pavarësisht nga këta tregues, prej shumë ekonomistëve mendohej, se SHBA kishte mundësi ta shmangte një recesion, nëpërmjet mbështetjes së politikave monetare dhe buxhetore lehtësuese.

Në një gjendje më të vështirë ndodhej ekonomia japoneze, e cila jepte shenjat e dukshme të një recesioni së bashku me Singaporin dhe Tajvanin. Problemet e ekonomisë japoneze, sipas mendimit të shumë ekspertëve, janë më të mprehta se sa ato të ekonomisë amerikane, nëse abstrajojmë nga ngjarja e fundit. Ekonomia japoneze, e cila shënonte rënien e katërt gjatë një periudhe 10-vjeçare, ballafaqohet me nevojën e disa reformave strukturore, të cilat prekin sidomos sistemin bankar, politikën monetare dhe atë buxhetore. Gjendja e kredive të këqija në sistemin bankar vazhdon të jetë problematike.

Rregullimet në aktivitetin ekonomik janë bërë më të vështira, duke patur parasysh rënien ekonomike, rënien e eksporteve, që përbëjnë një komponent mjaft të fuqishëm për ekonominë japoneze dhe ndikimin negativ që pasqyrohet në nivelin e punësimit dhe në nivelin e të ardhurave, të cilat, nga ana e tyre, ndikojnë në nivelin e kërkesës agregate.

Kjo kërkesë pasqyron jo vetëm rënien ekonomike brenda vendit, por edhe rënien e kërkesës për prodhime të teknologjisë së lartë nga SHBA, që është edhe importuesi kryesor i këtyre mallrave. Rënia e kërkesës për eksportet japoneze e shoqëruar

edhe me tendencat e mbiçmimit të jenit japonez, tregojnë që ekonomia japoneze do të përballet me mjaft probleme deri sa të dalë nga cikli i rënies ekonomike.

Situata, edhe pse jo në të njëjtat nivele, nuk paraqitet optimiste edhe në Evropë. Nuk parashikohet një rënie ekonomike drejt krizës, treguesit nuk po pasqyrojnë një dinamizëm dhe një potencial të kënaqshëm rritjeje. Parashikimi në muajin maj ishte që PBB të rritet jo më shumë se 2,4 për qind, ndërsa në shtator u ul në 1,8 për qind. Shenja jooptimiste paraqesin ekonomia gjermane dhe ajo franceze dhe si më të stabilizuara paraqiten ekonomia angleze dhe ajo italiane.

Menjëherë pas sulmit terrorist në New York dhe Washington dhe pas mbylljes disaditore të tregjeve kryesore të kapitalit në SHBA si NYSE, NASDAQ, AMEX etj., reagimi i menjëhershëm ishte një rënie e vlerës së aksioneve në të gjitha bursat amerikane, që u ndoq edhe nga bursat kryesore në Evropë dhe në Azi. Pësuan rënie të gjithë treguesit e bursave si DOW JONES, NASDAQ, S&P etj., të cilët ranë mesatarisht 10-12 për qind.

Duhet thënë, se rënia nuk ishte aq dramatike sa ç'pritej, duke patur parasysh që në vitin 1987, rënia e Dow Jones ishte 22 për qind dhe pas një dite, pothuajse të gjitha bursat filluan të shënojnë rritje. Po kështu, në ditët në vazhdim është vënë re një luhatje, por brenda marzheve normale. Siç duket, tregjet janë në pritje të aksioneve që do të zhvillohen në të ardhmen, si nga pikëpamja politike dhe ushtarake, ashtu edhe nga veprimet e mëtejshme dhe masat që do të merren në fushën e politikës monetare dhe fiskale. Edhe ulja e normave të interesit konsiderohet indirekt si një mbështetje për tregjet e aksioneve duke qenë në rradhë të parë, mbështetje për biznesin.

Për stimulimin e ekonomisë amerikane po veprohet jo vetëm nëpërmjet komponentit monetar, por edhe nëpërmjet nxitësve fiskalë, duke mbajtur parasysh faktin që buxheti federal amerikan është parashikuar me një suficit përafërsisht për 175 miliardë dollarë amerikanë.

Si hap i parë ishte miratimi nga Kongresi Amerikan i propozimit të Presidentit Bush për një mbështetje të shpenzimeve ushtarake me anë të një pakete prej 40 miliardë dollarësh amerikanë dhe të një pakete të re prej 75 miliardë dollarësh amerikanë, që pritet të miratohet dhe që do të mbështesë ato degë të ekonomisë, të cilat kanë qenë më të goditura nga pasojat e sulmit terrorist të 11 shtatorit. Lehtësimi i politikës fiskale mund të bëhet jo vetëm duke operuar në krahun e shpenzimeve, por edhe në krahun e të ardhurave, nëpërmjet një uljeje të mëtejshme të taksave, premtim i bërë nga Presidenti Bush edhe gjatë fushatës së tij elektorale. Si rezultat i këtyre veprimeve, sipas disa analistëve, mundet që buxheti amerikan të rezultojë me deficit për vitin 2002, prandaj sugjerojnë që të bëhet kujdes me komponentin fiskal, për të mos patur pasojë negative afatgjata.

Në mënyrë të menjëhershme reaganian edhe tregjet monetare. Rezerva Federale qëndroi e hapur edhe gjatë ditës së sulmit, duke njoftuar se ishte e gatshme të ofronte likuiditete për të shmangur çdo panik të mundshëm në sistemin bankar.

Më pas, u operua me dy ulje të mëtejshme të normës së interesit, duke arritur nivelin më të ulët që prej 40 vjetësh në 2,5 për qind. Ky lehtësim i politikës monetare ishte për të nëntën herë rradhazi që nga fillimi i këtij viti dhe përbën një politikë monetare mjaft agresive. Para sulmit terrorist, shumë ekonomistë ishin optimistë dhe besonin se nëpërmjet lehtësimit të politikës monetare, SHBA mund ta kapërcente fazën e tkurrjes ekonomike, pa rënë në recesion.

Por, pas këtij sulmi, shpresat dhe optimizmi kanë rënë së tepërmi dhe recesioni pothuajse është bërë i pashmangshëm. Në të njëjtën mënyrë, vepruan edhe bankat e tjera qendrore si BQE, Banka e Kanadasë, Banka e Zvicrës etj.. BQE, ndonëse më "e ngurtë" se FED-i në lidhje me normat e interesit, i hapi rrugë politikës ekspansioniste duke bërë tre ulje që nga muaji maj i këtij viti (nga 4,75 në 3,75 për qind).

Pritet që të ketë edhe reagime të tjera në të ardhmen, në drejtim të lehtësimit të politikës monetare dhe, sipas parashikimeve

vetëm nga pranvera e vitit tjetër pas daljes nga faza e tkurrjes, mendohet që politika monetare të ndryshojë kahun e vet në SHBA.

Reagimi i tregjeve të këmbimeve valutore ishte i menjëhershëm pas datës 11 shtator. Në të gjitha tregjet pati një nënçmim të dollarit, si në raport me euron që arriti në kufijtë 0,94 usd dhe këto ditë është luhatur në kufijtë 0.91-0.92, ashtu edhe me jenin japonez që u kuotua në kufijtë 116-117 jen për dollar amerikan. Por, pati një koordinim të menjëhershëm të bankave qendrore dhe një gatishmëri për të blerë dollarin amerikan si dhe operacione konkrete në Evropë dhe në Japoni, ku u blenë sasi të konsiderueshme dollarësh, si nga ana e BQJ ashtu edhe nga Ministria e Financës e Japonisë.

Autoritetet japoneze janë të shqetësuara, pasi një dobësim i dollarit do ta theksojë më tej tendencën e dobësimit të eksporteve japoneze, çka do ta dobësonte më tej kërkesën në këtë vend që paraqitet dhe problemi kryesor për daljen e ekonomisë japoneze nga kriza. Prandaj, gjykohet që Japonia do të vazhdojë lehtësimin e politikave fiskale dhe monetare, edhe pse normat e interesit janë shumë pak mbi zero për të mbështetur një dobësim të jenit japonez. Një forcim i mëtejshëm i dollarit do të ndikonte në keqësimin e mëtejshëm të eksporteve japoneze, por edhe të eksporteve evropiane.

Reagim të menjëhershëm pati edhe tregu i punës. Kompanitë më të goditura nga kjo ngjarje ishin kompanitë e udhëtimeve ajrore dhe ato të prodhimit të avionëve. Humbjet ditore të kompanive të udhëtimeve ajrore shënojnë miliona dollarë çka, i ka detyruar ato të njoftojnë për shkurtime masive, të cilat deri tani, mendohet se kapin shifrën e 100 mijë vetëve. Kanë bërë njoftime për shkurtime, kompani mjaft të njohura si Boeing, Britishair.

Por, ai që reagoi menjëherë ndaj këtij akti terrorist ishte konsumatori. Sondazhi i fundit i Universitetit të Miçiganit, i publikuar në 24 shtator, tregonte një rënie të mëtejshme të besimit të konsumatorit, çka do të thotë një rënie e mëtejshme e kërkesës agregate dhe e perspektivës për nxjerrjen e ekonomisë

nga kjo situatë tkurrije e përgjithshme, në të cilën ajo ndodhet dhe duke patur parasysh që shpenzimet e konsumit përbëjnë afërsisht 65 për qind të produktit bruto në SHBA.

Në mbrëmjen e datës 7 tetor u njoftua që avionët amerikanë dhe ata britanikë filluan bombardimet kundër bazave ushtarake dhe qendrave të stërvitjes së terroristëve në Afganistan. Sigurisht që mënyra se si do të zhvillohen këto operacione ushtarake, kohëzgjatja e tyre, intensiteti dhe përmasat që do të marrin ato do të kenë ndikimet veta në rrjedhat e zhvillimit të ekonomisë amerikane dhe të asaj botërore. Këtu duhet mbajtur parasysh edhe ndikimi që do të ketë në çmimin e naftës, si lënda bazë që është e lidhur me operacionet ushtarake, por edhe ndikimet që ka çmimi i naftës në ekonominë botërore. Pas 11 shtatorit pati një kërcim të menjëhershëm të çmimeve të naftës dhe më pas, takimi i vendeve të OPEK-ut dhe analiza e faktorëve të ndërsjelltë, e uli përsëri çmimin në kufijtë 23-24 dollarë për fuçi.

Pra, pavarësisht nga analiza që u munduam të bëjmë më lart, shumë ekonomistë e shikojnë me optimizëm perspektivën e ekonomisë botërore duke parashikuar që, dalja e ekonomisë amerikane, nëse ajo do të konstatohet, në tremujorët në vijim do të realizohet brenda vitit 2002. Sot mendohet që ekonomia botërore është më e përgatitur se një dekadë më parë për të përballuar situata krizash.

Si faktorë në mbështetje të këtij arsyetimi shërbejnë sidomos niveli i ulët i inflacionit në shkallë globale dhe politikat e shëndosha monetare dhe fiskale që zbatohen në bashkëpunim me institucionet financiare ndërkombëtare. Pra, nga analiza e gjithë asaj që theksuam më sipër, ngjarja e 11 shtatorit do të ketë një ndikim në rrjedhat e ekonomisë botërore. Ajo mund të krahasohet me një grusht me rërë që është hedhur në ingranazhet e mekanizmit të ekonomisë botërore dhe ka ndodhur në momentin më të papërshtatshëm, për nivelin në të cilin ndodhej kjo ekonomi.

Sulmi terrorist i 11 shtatorit, duke patur një ndikim global, patjetër do të ketë ndikimet e veta edhe në vendin tonë, të cilat

duhet të analizohen me kujdes për të mbajtur parasysht dhe për të shmangur ndikimet negative.

Ekonomia shqiptare është një ekonomi e vogël dhe shkalla e komunikimit të saj me ekonominë botërore është relativisht e vogël. Kanali më i ndjeshëm i komunikimit të ekonomisë shqiptare me botën është tregu i këmbimeve valutore. Ky treg bëri reagimin e parë pas ngjarjes së 11 shtatorit. Pas rënies që pësoi dollari në krahasim me lekun në ditët e para pas këtij sulmi, deri në nivelin 141 lekë për 1 dollar (dhe që reflektonte reagimet e dollarit me euron dhe me monedhat e tjera), më pas stabilizimi i dollarit në tregun ndërkombëtar solli stabilizimin e tij edhe në tregun e brendshëm.

Për të parë ndikimet e mundshme të kësaj ngjarjeje në ekonominë shqiptare duhet studiuar bilanci i pagesave, si dokumenti bazë ku reflektohen këto ndikime. Kështu një frenim i përgjithshëm i kërkesës mund të kishte një ndikim negativ edhe në eksportet tona, të cilat llogariten në kufijtë 250-300 milionë dollarë.

Edhe pse mendohet që ky ndikim mund të jetë i vogël, përsëri nuk mund të neglizhohet, por duhet të mbahet në konsideratë edhe në turizëm, i cili është më i lidhur, jo vetëm me nivelin e përgjithshëm të infrastrukturës, por edhe me nivelin e sigurisë. Nuk dihet se sa gjatë do të vazhdojë kjo gjendje pasigurie. Në pjesën e llogarisë kapitale duhet të mbahet parasysht fakti që investimet për disa kohë mund të qëndrojnë në një gjendje pritjeje, për të parë zhvillimet në të ardhmen. Disa investime mundet edhe të shtyhen në kohë kjo për shkak të përqendrimit të vëmendjes në një rajon tjetër të botës.

Industria bankare në Shqipëri mendohet që nuk do të preket nga kjo ngjarje për faktin se portofolet e letrave me vlerë të bankave shqiptare kapin një përqindje shumë të vogël, afërsisht 2-3 për qind, të totalit të aktivitetit të bankave dhe këto investime janë kryesisht në letra me vlerë të borxhit dhe jo të pronësisë, të cilat kanë shkallë më të lartë ndjeshmërie dhe ndikohen nga ngjarje të tilla. Në periudha afatmesme, në varësi me zhvillimet

e biznesit, nuk përjashtohen edhe ndikimet në rrezikun e kreditit.

Pra, gjykohet që nga pikëpamja makroekonomike zhvillimet në ekonominë shqiptare do të varen më tepër nga faktorë të brendshëm sesa nga zhvillimet ndërkombëtare.

Kështu, pavarësisht nga pamja optimiste lidhur me ndikimet e mundshme të kësaj ngjarjeje në ekonominë shqiptare, duhet mbajtur parasysh fakti që kudo në botë është rritur shumë pasiguria dhe paqëndrueshmëria. Kjo kërkon shkallë të lartë angazhimi e bashkërendimi midis të gjitha institucioneve përgjegjëse për të ndërhyrë me instrumentet përkatëse në rast nevoje si në fushën monetare edhe në atë fiskale.

Kjo ngjarje ka shtruar, për momentin, përpara të gjitha institucioneve përgjegjëse edhe nevojën e një bashkërendimi më të organizuar për zbatimin me rreptësi të kërkesave të ligjit "Për parandalimin e pastrimit të parave", në mënyrë që t'i priten burimet financiare terrorizmit ndërkombëtar.

* Fatos Ibrahim, Zëvendësguvernator i Parë i Bankës së Shqipërisë.